

KISS LÁSZLÓ

Sport, politika, üzlet

Magyar labdarúgóedzők a függetlenné vált Afrika államaiban a második világháború után

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.2.5>

Az 1950-es évek végétől sorra függetlenedő afrikai államok egyik legsúlyosabb problémáját az egységes állami eszmény igénylése és az egyes államhatárok közé került népesség etnikai sokszínűsége közötti feszültség idézte elő. Az ezernél több nyelvi-etnikai csoport csaknem mindegyike etnikailag megosztott államok kezei közé kényszerült, a föderális berendezkedésű Nigéria kivételével azonban valamennyi új ország formálisan egységes, centralizált államként jött létre.¹ Az egyes államalakulatokon belül egymás mellé kényszerült etnikumok között rengeteg – sokszor véres – konfliktus robbant ki, a politikai pártok sok esetben maguk is etnikai alapon szerveződtek, így az államok vezetőinek etnikai hovatartozása lényegében meghatározta támogatóik és ellenfeleik körét is. Benkes Mihály rámutat arra, hogy az afrikai népek társadalomtörténete, a politikai közösségépítkezés különösségei, szokásrendjei több ponton megnehezítették vagy akár el is lehetetlenítették a modern politikai közösségek kialakulását.² A „hibrid államiság” keretein belül a tradicionális hatalom

¹ BÜR Gábor: Afrika államai a 21. században. In MARSÁI Viktor–VOGEL Dávid (szerk.): *Közel Afrikához. A válságkezelés és a legitimitáció lehetőségei és kihívásai a fekete kontinensen*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017. 14–15.

² BENKES Mihály: Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer. In: TARRÓSY István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. IDResearch Kft.–Publikon Kiadó, Pécs, 2009. 32.

és a modern államiság intézményei ugyanannak az egységes politikai univerzumnak a részeit alkották.³

A posztkolonialista Afrika önállóvá váló államaival kapcsolatban sok szerző a „negatív szuverenitás” fogalmát hangsúlyozza. Robert Jackson egyenesen „kváziállamok” megnevezéssel említi őket, amelyek létrejöttüket és létezésüket a nemzetközi közösség támogatásának köszönhetik, nem pedig kormányaik és népeik (állampolgáraik) képességeinek és erőfeszítéseinek. Elemzése szerint a „harmadik világ” államainak szuverén államiságát egy nemzetközi normatív keret biztosítja, ezt „negatív szuverenitásnak” nevezi, és szembeállítja az európai modern államokkal együtt kialakult „pozitív szuverenitással”.⁴ A negatív szuverenitás egy külsődleges, formális-jogi feltétele az állam létezésének, annak külső elismertségéből fakad, önmagában nem feltételez valamilyen inherens módon kialakuló államiságot vagy nemzeteszmet.⁵

Alade Fawole *The Illusion of the Post-Colonial State: Governance and Security Challenges* [A posztkoloniális állam illúziója; kormányzati és biztonsági kihívások] című könyvében megállapítja, hogy Afrikában hiányoznak azok a valódi intézmények, amelyek általában a modern államot a nyugati hagyományok szerint jellemzik. Állítása szerint az egykori gyarmatosítóknak nem állt szándékukban valódi függetlenséget biztosítani az új államalakulatok számára, hogy továbbra is alávetett helyzetben tarthassák azokat. A „nemzeti” vagy „állami” legitimáció megteremtésének egyik útja lehetett (volna) az egységes állami szintű fejlődés, a társadalmi és gazdasági felemelkedés sikeresen végrehajtott, így országos szinten integráló erejű programja, ezt azonban – nagyrészt a fentiekben említett negatív szuverenitás, illetve pszeudofüggetlenség miatt – nem tudták megvalósítani.

³ Carolyn LOGAN: Kiválasztott törzsfőnökök, megválasztott kormányzók és hibrid demokráciák: közkedvelt szempontok a demokrácia és a tradicionális hatalom együttéléséről. *Fordulat*, 2011/4. 52–86.

⁴ Robert H. JACKSON: *Quasi-States. Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

⁵ Gerard KREIJEN: *State Failure, Sovereignty and Effectiveness. Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 2004. 106. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789047405856>

A régió többnyire autokrata rezsimjei különböző nagyhatalmak háttértámogatását élvezve tartották fenn a „független államiság” illúzióját.⁶ Az ígért gazdagodás elmaradt, a technológiai újítások nem működtek, a drága pénzen vásárolt gyártósorok képzett munkaerő – és sok esetben megfelelő kiszolgáló infrastruktúra vagy éppen alapanyag – hiányában álltak vagy alacsony hatásokkal működtek. Mindeközben a társadalmi különbségek növekedtek, az uralkodó elit messze elszakadt a társadalomtól.⁷ Az agrártermelés és azzal együtt a vidéki élet sok helyen válságba került, megjelent a „vad urbanizáció”, nem érvényesültek az emberi jogok, a gyakran nepotista uralmi rendszerek pedig akadályozták a belső társadalmi kohézió kialakulását.⁸ A társadalmi feszültségek fokozódása és a technológiai (jellemzően ipari) fejlődésre alapozott felemelkedés elmaradása sok esetben nemcsak az aktuális elit uralmát ásta alá, de általános válsághelyzetet is teremtett.

Futball és dekolonizáció

A sport, ezen belül a labdarúgás politikai szempontú fontosságára már Afrika első világháború utáni történelmében is láthatunk példákat. Az 1922-ben részleges függetlenséget nyert Egyiptom 1924-es és 1928-as önálló olimpiai szereplése, még inkább az önálló egyiptomi labdarúgás fejlesztése, az 1934-es vb-résztétel kiharcolása egy sajátos út. A gyarmatosítók sportjának átvételével Egyiptom saját fejlettségét kívánta mutatni, a futball révén a modern világhoz kívánt csatlakozni, és a gyarmati sorban élő nemzet képe helyett a modern nemzet képét kommunikálta. Afrika más területein a futball elsősorban a gyarmatosítók sportjának számított. Nem európai labdarúgók,

⁶ Alade W. FAWOLE: *The Illusion of the Post-Colonial State. Governance and Security Challenges in Africa*. Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–London, 2018. 11.

⁷ Ghána példáját részletesen bemutatja: KALMÁR György: *Ghána útjai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976. 168–192.

⁸ BENKES Mihály: *A dekolonizáció alternatívái*. Korona Kiadó, Budapest, 1999.

ha egyáltalán voltak, jellemzően speciálisan nekik – és csak nekik – fenntartott egyesületekben játszhattak, a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak között csaknem teljes volt a szegregáció. A szegregált működésből következően azonban a gyarmatosítottak futballja hamarosan a gyarmati rendszerrel szembeni ellenállás hordozója lett. A nigériai nacionalista politikus, a későbbi független Nigéria első elnöke, Nnamdi Azikiwe már a késő gyarmati időszakban is a nigériai sport, ezen belül a futball fejlesztésének koncepcióját fogalmazta meg. 1938-ban meg is alapította a Zik Athletic Club nevű egyesületet Lagosban (a „Zik” Azikiwe közkeletűen használt beceneve volt), ahol a tagok a futball, a bokszt és a tenisz között választhattak. A második világháború alatt hivatalosan a háborús felkészülést támogató futballmérkőzéseket szervezett a gyarmati országban, ezekkel azonban Nagy-Britannia segítségével túl más céljai is voltak. A sportrendezvények alatt többé-kevésbé rejtve nacionalista propagandát tudtak kifejtetni, az összegyűlt tömeget be tudták vonni az addig többnyire csak a szűk elit számára ismert és hozzáférhető politikai diskurzusba.⁹ A második világháború után az afrikai futball egyre inkább elszakadt a gyarmatosítóktól, a gyarmati rendszer futball feletti felügyelete csökkent; a függetlenségi mozgalmak ugyanakkor fokozódó mértékben kezdték kihasználni a futballban lévő lehetőségeket.¹⁰

Az afrikai országok közül a legkomolyabb futballmúlttal rendelkező, a brit befolyás felszámolásáért küzdő Egyiptom stratégiai szempontból is kiemelt jelentőséggel bírt az arab világon belül. A Szabad Tisztek Mozgalmának 1952-es hatalomátvétele után az egyiptomi vezetés a külpolitikai semlegesség talaján állva kezdetben inkább a nyugati világ államaival (mindenekelőtt az

⁹ Chuka ONWUMECHILI–Totty O. TOTTY: The state, fans and football politics. In: Chuka ONWUMECHILI (ed.): *Africa's Elite Football. Structure, Politics, and Everyday Challenges*. Routledge, London, 2019. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429029059>; Wiebe BOER: Football, mobilization and protest: Nnamdi Azikiwe and the goodwill tours of World War II. *Lagos Historical Review*, 2006/6. 39–61. DOI: <https://doi.org/10.4314/lhr.v6i1.32546>

¹⁰ Paul DARBY: Africa and the 'World' Cup: FIFA Politics, Eurocentrism and Resistance. *International Journal of the History of Sport*. 2005/22. 883–905. DOI: <https://doi.org/10.1080/09523360500143745>

Egyesült Államokkal) tudott kapcsolatokat kiépíteni, már csak a sztálini Szovjetunió barátnak semmiképpen sem nevezhető megnyilvánulásai miatt is. Sztálin halálát követően a szovjet álláspont jelentősen megváltozott, a korábban ostorozott arab nacionalista országok körében egy „antiimperialista egységfront” megteremtésének lehetőségét kezdték keresni. Mivel időközben az Egyesült Államok és Egyiptom viszonyában is megjelentek az érdekellentétek, a Szovjetunió számára jó alkalom kínálkozott befolyásának növelésére.¹¹

Komoly politikai üzenettel bírt a magyar futballválogatott 1954 elején tett egyiptomi turnéja, amelyre az általános egyiptomi–magyar közeledésen túl az 1953. novemberi Anglia–Magyarország-mérkőzés kapcsán plusz-jelentéstartalom is rakódott: „a sportszerető magyar közönség után itt, Egyiptomban örültek legjobban a 6:3-nak. A nemzeti öntudatra ébredő egyiptomiak érthetően minden bajukat és bánatukat az angol imperialisták rovására írják, ezért is állították be az itteni lapok a magyarok londoni győzelmét úgy, mint az ő elnyomóik és kizsákmányolóik megszégyenítését.”¹² A londoni 6:3 után az 1954. május 23-i budapesti 7:1-es magyar–angol mérkőzés is gyorsan az antiimperialista-antikolonialista propaganda elemévé, egyben az „egyiptomi–magyar barátság” megalapozásának részévé vált. Olyannyira, hogy egy hónappal később az egyik svájci világbajnokságról küldött tudósításban is helyet kapott „Sebes Gusztáv néhány külföldi levelet ismertetett a fiúkkal. Az egyik Egyiptomból jött levélben arról ír egy egyiptomi munkás, hogy ott nagyon szurkolnak a magyar csapatnak. [...] Megírja levelében, hogy a Budapesten lejátszott 7:1-es magyar–angol mérkőzés több véres összecsapásra vezetett a Szuzei-csatorna mentén. Az egyiptomi lakosság boldogan fogadta az angol vereséget. Az angol laktanyák falára, utcákra, kerítésekre, a házak falára ráfestették a 7:1-et.”¹³

¹¹ GAZDIK Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből, 1805–2013*. Dialóg Campus, Budapest, 2017. 74–79.

¹² A magyar labdarúgók az egyiptomi sajtó figyelmének középpontjában. *Népsport*, 1954. február 4.

¹³ PÁLFAI János: „A csapatkapitány nem olyan fiú, akit könnyen félre lehet állítani az útból”. *Népsport*, 1954. június 22.

A kapcsolatok erősítése jegyében az egyiptomi hadsereg sport-szövetsége 1954 májusában a Külügyminisztériumon keresztül az Országos Testnevelési és Sportbizottsághoz (OTSB) fordult, és egy magyar edző egyéves időtartamra történő „rendelkezésre bocsátását” kérvényezte. A témát az MDP Titkársága az 1954. május 31-i ülésén tárgyalta, és az OTSB-vel összhangban a kérés teljesítése mellett foglalt állást.¹⁴ 1954-ben és 1955-ben az elvi támogatás ellenére nincs adatunk magyar labdarúgó-szakember egyiptomi kiküldetéséről, a futballkapcsolatok azonban megmaradtak, 1955 végén a magyar bajnokcsapat, az állam „kirakatsapata”, a Budapesti Honvéd indult egyiptomi, majd szudáni vendégjátéokra. A szudáni szereplés különös politikai jelentőségét az adta, hogy az szinte egybeesett az önálló Szudáni Köztársaság kikiáltásával, így a Budapesti Honvéd lett az első külföldi labdarúgócsapat, amely az önálló Szudánban pályára lépett.¹⁵

Mintegy fél évvel később, 1956. június 25-én Czinege Lajos előterjesztésére az MDP Titkársága egy újabb döntésében hozzájárult magyar labdarúgóedzők kiküldéséhez Egyiptomba, Szudánba, továbbá Szíriába, Libanonba, Törökországba, Izraelbe, Pakisztánba, Észak-Koreába, Jugoszláviába és Bulgáriába. Az edzők személyére vonatkozó javaslatok kidolgozását (beleértve a kiküldendő edzők személyének kérdését is) a Titkárság az OTSB és a Központi Vezetőség Adminisztratív Osztályának közös hatáskörébe utalta.¹⁶ A javaslat ezúttal már részben meg is valósult, 1956 novemberében két – 1938-ban játékosként világbajnoki ezüstérmet szerzett, de jelentős felnőtt edzői múlt nélküli – tréner kapott afrikai megbízást: Titkos Pál Egyiptomba, Háda József pedig Szudánba utazott.¹⁷ Titkos kezdetben szövetségi edzőként

¹⁴ Az MDP Titkársága 1954. május 31-i ülésének jegyzőkönyve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 54/316. ó. e.

¹⁵ VÁRSZEGI János: Négy hét Egyiptomban és Szudánban. *Népsport*, 1956. január 29.

¹⁶ Az MDP Titkársága 1956. június 25-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 54/402. ó. e.

¹⁷ Hírek. *Népsport*, 1956. november 29. – 1956-ban Toldi Géza is Egyiptomba szerződött, ő azonban nem a magyar szövetség és a magyar állam jóváhagyásával, ekkor ugyanis már több éve külföldön, Finnországban, majd Dániában élt „disszidensként”. (NAGY Béla: *Toldi Géza, a Fradi szív és szellem megtestesítője*. [k. n.], Budapest, 1984. 71–73.) Hamarosan Háda József is kikerült a „hi-

dolgozott, majd az egyiptomi csapat szövetségi kapitánya lett – ebben a minőségében az ő nevéhez fűződik Egyiptom 1959-es Afrikai Nemzetek Kupája győzelme. A még mindössze három ország részvételével rendezett második kontinenstornán csak közép-európai szövetségi kapitányok ültek a kispadon – Szudán csapatát Háda József, az etióp gárdát pedig a csehszlovák Jiří Starosta irányította.¹⁸ Rajtuk kívül ebben az időszakban a tornán részt nem vevő Ghána válogatottja mellett is külföldi szakember, az angol George Edward Ainsley dolgozott. A szocialista blokk mellett a volt gyarmattartó országok is gyorsan bekapcsolódtak a „futballdiplomáciába”, a hatvanas és hetvenes években Anglia és Franciaország jelenléte legalább olyan hangsúlyos volt az afrikai futballban, mint a kelet-közép-európai szocialista országoké.

Az 1956 márciusában függetlenné váló Marokkó Ifjúsági és Sportszövetsége 1958-ban szintén magyar futballszakember kiküldését kérte a Külügyminisztériumon keresztül.¹⁹ A kérés utóéletéről nincs információnk – az adatok szerint először 1970-ben érkezett magyar labdarúgóedző-kontingens az észak-afrikai államba. Az „antikolonialista futballdiplomácia” harcba szállt ugyanakkor a függetlenségéért küzdő Algéria oldalán. „Algériai labdarúgók érkeztek hazánkba” – írta 1959. június 3-án a *Népszabadság*. A látogatásra egy rendkívül érzékeny időszakban került sor. Az algériai Nemzeti Felszabadítási Front (Front de Libération Nationale – FLN) 1958. szeptember 19-én Kairóban megalakította az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányát (Gouvernement Provisoire de la République Algérienne – GPRA), amelyet az arab világ államai, valamint az ázsiai szocialista országok (Kína, Mongólia, Észak-Vietnám és Észak-Korea) gyor-

vatalosan kiküldött” szakemberek köréből, 1960 körül ugyanis (a pontos dátumot nem sikerült feltárnunk), az etióp szövetség meghívásának eleget téve elhagyta Szudánt, és az etióp császári testőrség csapatának edzője lett; ezt követően húsz évig Etiópiában, majd Nagy-Britanniában élt, csak 1982-ben tért vissza Magyarországra. (VÁRKONYI Sándor: Vasárnapi vendégünk Háda József. Huszonnyolc év után itthon. *Népsport*, 1985. január 14.; Kiss László: A Fradi kilép a szűrkeségből. *Népsport*, 1987. október 24.)

¹⁸ A konkrét számokról a tanulmány későbbi részében ejtünk szót.

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-Marokkó-99-771/1958

san elismertek, az európai szocialista blokk országai azonban csupán „üdvözöltek”. „A SZOT meghívására kedden délután 18 főnyi algériai sportküldöttség érkezett Bukarestből Budapestre. A vendégek mintegy 10 napot töltenek Magyarországon, majd Lengyelországba, a Szovjetunióba és Csehszlovákiába látogatnak, onnan pedig Bécsbe a VII. VIT sportversenyre utaznak. Az algériai sportolók magyarországi tartózkodásuk alkalmával üzemeket és intézményeket tekintenek meg és részt vesznek szakszervezeti sportversenyeken.”²⁰ A „futballvendégek” az FLN képviselői voltak,²¹ soraikban több korábban Franciaországban profiskodó algériai játékos is szerepelt. „Ezek a fiúk itt nemcsak volt francia profi játékosok, akik nagyszerűen kezelik a labdát, hanem elsősorban algériai hazafiak és valósággal diplomaták is. Diplomaták, akik élet-halálharcát vívó hazájukat képviselik, diplomaták, akiknek az a küldetésük, hogy amerre járnak, minél több hívet, barátot állítsanak a szabadságáért küzdő algériai nép mellé” – írta a *Népsport* tudósítója.²² Hogy kétség ne férjen a „politikai labdarúgás” újabb elemének megjelenéséhez: az 1959. június 3-i, Tatabányán játszott mérkőzésük bevételéből a tatabányai vezetők 20 000 forintot közvetlenül az algériai szabadságharc támogatására ajánlottak föl.²³

Kwame Nkrumah, az 1957-ben függetlenné vált Ghána első elnöke a labdarúgást a nemzeti identitás megteremtésén túl a „pánafrikanizmus” eszközeként is látta. Jelszava volt: „Afrikának egyesülnie kell!” A ghánai zászlón is szereplő fekete csillag,

²⁰ Algériai labdarúgók érkeztek hazánkba. *Népszabadság*, 1959. június 3.

²¹ J. NAGY László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989*. JATEPress, Szeged, 2017. 75.

²² SZOMBATHY István: Virrad már. *Népsport*, 1959. június 9.

²³ SZOMBATHY István: Kis termetű – nagy emberek. *Népsport*, 1959. június 5. Nem ez volt az első anyagi támogatás, amit Magyarország Algéria számára nyújtott. 1958 februárban a Szakszervezetek Országos Tanácsa küldött győzszer- és kötszersegélyt, júniusban és decemberben pedig a Magyar Vöröskereszt küldött több százezer forint értékben főleg ruhaneműből és élelmiszerből álló segélycsomagot az észak-afrikai országba. J. NAGY László: I. m. 284. – A magyar kormány 1962 (Algéria függetlenné válása) után elsősorban az egészségügy téren nyújtotta a legtöbb segítséget, orvosokat és egészségügyi dolgozókat küldve a térségbe. NAGY Georgina: Magyar orvosok Algériában az 1960–1970-es években. *Aetas*, 2021/2. 135–141.

valamint a ghánai labdarúgó-válogatott elnevezése, a Fekete Csillagok (Black Star) is a pánafrikai mozgalom elindítója, a jamaikai Marcus Garvey emblemátikus hajózási vállalatának nevére utalt. Nkrumah számára a futball egyszerre jelképezte a gyarmatosítók elleni lázadást és az afrikai egység megmutatkozását, az önálló afrikai futballt a földrész gyarmati uralom alóli felszabadulásának jelképének tartotta. Úgy látta, hogy a nemzeti alapon szerveződő futball, a „nemzeti” válogatottak szereplése olyan közösséget képes teremteni, amely a hagyományos törzsi ellentétek és különbségek fölé kerekedik a mindennapokban, ráadásul a „nemzeti érzelmek”, a „nemzeti büszkeség” az adott országok politikai legitimációját is szolgálja. Nkrumah futbalszervező tevékenysége ennek megfelelően indult el: a ghánai nemzeti futball megteremtése érdekében már 1958-ban beléptette országát a FIFA-ba, majd az afrikai futball ügyét nemzetközi szinten is próbálta képviselni. Ghána tagja lett az 1957-ben Egyiptom, Etiópia, Dél-Afrika és Szudán által létrehozott Afrikai Labdarúgó Szövetségnek (CAF), a ghánai elnök pedig egyre több erőforrást áldozott az afrikai futball intézményesítésére.²⁴

Saját csapatot alapított Real Republicans FC néven, amely az 1960-as évek első felének kiemelkedő egyesülete lett. Nkrumah klubját modellértékűnek szánta, a többi ghánai sportklub azonban csak mérsékelten lelkesedett iránta, a csapatépítés során ugyanis a Real Republicans meglehetősen egyszerű módszerhez folyamodott: a különböző csapatokban felbukkant tehetséges játékosokat nemes egyszerűséggel átirányította saját keretébe: ha valamely játékos vagy csapat esetleg ellenállt, az személyesen Nkrumah elnöktől kapta meg példás büntetését. A Real Republicans játékosainak foglalkoztatását Ohene Djan, ghánai sportminiszter a szocialista államokból másolt államtörő modellel oldotta meg: a játékosokat állami vállalatoknál, intézményeknél vette állásba, mint például a mezőgazdaság modernizálásáért felelős Állami Gazdaságok Társaságánál (State Farms Corporation) vagy a Munkásbrigádnál (Workers' Brigade). Fizetésüket, laká-

²⁴ Az ekkor már függetlenné vált afrikai országok közül Marokkó 1959-ben, Tunézia 1960-ban lett a CAF tagja.

sukat így hivatalosan nem a futballért kapták, bejegyzett munkahelyükön viszont nem kellett munkát végezniük, a futballnak szentelheték idejüket.²⁵

A magyar–afrikai sportkapcsolatok erősödése

„Afrika éve”²⁶ után a magyar–afrikai (sport)diplomácia szempontjából komoly jelentőséggel bíró első eseménynek a magyar olimpiai válogatott 1963. decemberi afrikai „portyája” tekinthető. A Lakat Károly által vezérelt csapat Szenegálban kezdte a sorozatot, egy komoly belpolitikai eseményt, a december 1-jei elnökválasztást követően, amelyen Léopold Senghor elnököt ellenjelölt nélkül választották meg, pártja, a Szenegáli Szocialista Párt pedig valamennyi parlamenti helyet megszerezte. (Az egyetlen ellenzéki pártot a következő évben fel is oszlatták.)²⁷ Az egypártrendszer kiépítésének küszöbén álló Szenegál²⁸ után Elefántcsontpart, majd Togo következett, a túra negyedik állomása pedig Nkrumah Ghánája volt. Itt a magyar csapat a Fekete Csillagok mellett az éppen Ember József által irányított klubcsapattal, az Asante Kotokóval is megmérkőzött. A mérkőzés az ország kiemelkedő klubcsapata előtti tisztelgésen túl valószínűleg az 1945 után a sport mellett belügyi és pártvonalon is jelentős karriert befutott²⁹ egykori újpesti és sztálinvárosi edző személyének is betudható.

²⁵ Cameron DOUDU: From 'shabo-shabo' to 'teary-teary': the great history of Ghana football, featuring 'Magician' Edward Acquah. *Modern Ghana*, 2015. július 13. Forrás: <https://www.modernghana.com/news/629360/from-shabo-shabo-to-teary-teary-the-great-history-of-gh.html> (Letöltés ideje: 2024. 05. 24.)

²⁶ 1960 – ebben az évben 17 afrikai ország nyerte el függetlenségét.

²⁷ Christof HARTMANN: Senegal's Party System: the limits of formal regulation. *Democratization*, 2010/4. 769–786. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510347.2010.491200>

²⁸ F. O. ALALADE: Senghor, the Rise of the Dominant Party and Return to Limited Multi-party System in Senegal. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 1981–1982/1–2. 36–51.

²⁹ Futballistából rendőr, rendőrből edző. Ember József, Ghána és Nigéria kapitánya. Forrás: https://futballtortenet.blog.hu/2020/05/06/futballistabol_

Ember József még 1960 áprilisában (a két ország közötti hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvételt megelőzően) érkezett Ghánába Kemény Tiborral együtt, hogy részt vegyen a ghánai futballélet megszervezésében. 1960 májusában máris nagy sikert ért el a fiatal ghánai válogatottal: 5:1 arányban legyőzték az Accrában vendégeskedő – 1953-ban angol kupagyőztes – első osztályú Blackpool gárdáját. A volt gyarmatosító ország klubjai mellett a következő években több neves kelet-európai csapat is ghánai vendégjátéokra indult – többek között a Dinamo és a Lokomotiv Moszkva, 1962-ben pedig nem kisebb klub, mint a Puskás Ferencsel felálló Real Madrid tett eleget Nkrumah elnök meghívásának.³⁰ (A madridi alakulat volt Nkrumah nagy kedvence, innen kapta nevét a Real Republicans is.) A ghánai csapat is járt Európában, 1961-ben nagy túrát tettek a kelet-európai szocialista blokk országaiban. 1963 januárjában Ember József megvált a Black Starstól, és Kumasiba, a korábban rövid ideig Varga György által is irányított Asante Kotoko csapatához távozott. Az 1963–1964-es szezon végén pedig bajnoki címet ünnepelehetett együttesével, 1964 szeptemberében mégis szerződést bontott, és Nigériába tette át a székhelyét. Lagosban ismét a válogatott mellett vállalt munkát, a nigériai nemzeti csapat főedzői és szaktanácsadói pozícióját kapta. Az ő vezetésével vett részt Nigéria labdarúgó-válogatottja az 1968-as olimpián, ahol bár nem jutottak túl a csoportmérkőzéseken, a Brazília elleni 3:3 mindenképpen figyelemre méltó eredménynek számított.³¹

rendor_rendorbol_edzo_ember_jozsef_ghana_es_nigeria_kapitánya (Letöltve: 2024. 05. 26.)

³⁰ How Black Stars held Real Madrid to 3-3 draw in Accra. Forrás: <https://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/SportsArchive/How-Black-Stars-held-Real-Madrid-to-3-3-draw-in-Accra-1037434> (Letöltve: 2024. 05. 26.)

³¹ 1968 után Ember József neve váratlanul eltűnt a magyar sajtóból, életének további eseményeire már csak egyéb források alapján tudunk következtetni. 1969-ben kérvényezte, hogy kommunista párttagságát „hosszabbítsák meg” az 1945 előtti időszakra is. Ezt a kérvényt az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága elutasította. Hogy Ember József hazatért-e még Magyarországra, vagy sem, nem tudjuk biztosan – 1982. december 8-án az NSZK-ban, Nürnberg városában halt meg. A halálozási dátum forrása: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2H2-XZT8> (Letöltve: 2020. 03. 14.)

Ghánára és a nkrumah-i „futballpolitikára” visszatérve: az elnök 1964-ben jelentős összeggel támogatta az Afrikai Klubok Bajnokságának létrehozását, cserébe a CAF egyre inkább a befolyása alá került. A „pánafrikanizmus” jegyében Afrika identifikációjának fontos elemét látta a labdarúgásban, a nemzetközi válogatott tornákon való megjelenésben, itt azonban a hatvanas években az afrikai válogatottak számára még nagyon kevés lehetőség adódott. Az 1962-es futball-világbajnokság chilei 16-os döntőjébe Afrika még nem küldhetett csapatot. A selejtezők során az afrikai selejtezőkör győztesének, Marokkónak az UEFA selejtezőiből kikerülő Spanyolországgal kellett play-off mérkőzést játszania a kijutásért, s innen a spanyolok kettős győzelemmel mentek tovább. Afrikához hasonló helyzetbe került Ázsia is, az ázsiai selejtező győztesét, Dél-Koreát Jugoszlávia ütötte ki az interkontinentális selejtezőben. Az 1966-os selejtezők kialakítása során aztán Ázsia és Afrika legjobb csapatai kényszerültek pótselejtezőre, vagyis a két földrész együtt mindössze egy vb-döntős helyet kapott. Nkrumah fontos nemzetközi futbalszervezői lépése volt egy afrikai bojkottfenyegetés megszervezése,³² amelynek eredményeként végül az afrikai csapatok számára kedvező megállapodásra jutottak a FIFA-val: az 1970-es vb-döntőbe így az afrikai selejtezőkörök győztese már automatikusan kvalifikálta magát.

Szimbolikusan tekinthető, hogy az „elnök csapata”, a Real Republicans Nkrumah-val együtt bukott meg. Az 1966-os katonai hatalomátvétel után az új kormányzat egyik első lépése volt az elnök „saját” futballklubjának feloszlata. A Nkrumah hatalmát megdöntő Joseph Arthur Ankrah tábornok 1967-ben pedig már a megújult ghánai politika és saját maga sikereként ünnepelte a Nkrumah-val korábban meglehetősen ellenséges viszonyban lévő Ashanti tartomány reprezentatív csapata, az Asante Kotoko bejutását az Afrikai Klubok Bajnokságának döntőjébe.³³

³² Paul DARBY: Politics, resistance and patronage: the African boycott of the 1966 World Cup and its ramifications. *Soccer and Society*, 2019/7–8. 936–947. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970.2019.1680494>

³³ Paul DARBY: Football and identity politics in Ghana. In Alan BAIRNER–John KELLY–Jung Woo LEE (eds.): *Routledge Handbook of Sport and Politics*. Routledge, London–New York, 2017. 147.

Függetlenné válását követően a gyarmati szakszervezeti vezetőből elnökké lett, politikai ideológiájában az antikolonializmust marxista-leninista elemekkel ötvöző Sékou Touré Guineája is a szocialista tábor felé orientálódott.³⁴ Magyarország és Guinea már 1959-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot, ugyanebben az évben kulturális egyezményt kötöttek, majd megindultak az árucsereforgalmi és pénzügyi tárgyalások.³⁵ Sékou Touré 1960 szeptemberében Moszkvába utazott, előtte azonban Budapesten is látogatást tett, a hónap végén pedig a magyar kormány határozatot hozott a conakryi magyar nagykövetség felállításáról is.³⁶

A független Guinea nemzeti futballszövetsége már 1959-ben megalakult. A magyar–guineai futballkapcsolatok kialakulása is megelőzte az államfői és nagyköveti szintű kapcsolatfelvételt, már 1959 szeptemberében hat magyar sportszakember utazott Conakryba, hogy részt vegyen a függetlenné vált állam sportéletének megszervezésében. A korábban Pesterzsébeten, illetve Jászberényben edzősködő Szépföldi József vezetésével az újonnan alakult guineai futballválogatott 1960, majd 1961 nyarán is magyarországi turnén vett részt, ellenfelek közé a magyar olimpiai válogatott vagy a Sztálinvárosi Kohász mellett többek közt a Rohodi SK is be tudott kerülni – a találkozóra a helyi termelőszövetkezet fennállásának ötödik évfordulóját kívánták megünnepelni.³⁷ Guinea a továbbiakban is kiemelt partner ma-

³⁴ R. W. JOHNSON: Sékou Touré and the Guinean Revolution. *African Affairs*, 1970/10. 350–365.

³⁵ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3006/1960. sz. határozata a magyar–guineai áruforgalmi és pénzügyi tárgyalásokról. MNL OL XIX-A-83-b-3006/1960. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány titkos határozatai: 3274/1958. Guineai Köztársaság független állammá történő elismeréséről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről; 3260/1959. Kulturális egyezmény kötéséről a Magyar Népköztársaság kormánya és a Guineai Köztársaság kormánya között; 3006/1960. A magyar–guineai árucseré-forgalmi és pénzügyi tárgyalásokról; 3/1959. (II. 26.) NET határozat a Magyar Népköztársaság és a Guineai Köztársaság közötti diplomáciai kapcsolat felvételéről. *Magyar Közlöny*, 1959. február 26. 129.

³⁶ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány titkos határozata: 3255/1960. Conakryban, a Guineai Köztársaság fővárosában nagykövetség felállítása. MNL OL XIX-A-83-b 3201-3270/1960.

³⁷ VÁRKONYI Sándor: Két nap a guineai labdarúgókkal. *Népsport*, 1960. augusztus 18.

radt, 1961-ben Budai I. László, a Budapesti Honvéd egykori center, és Zakariás József, az Aranycsapat ekkorra már háttérbe szorított játékosa érkezett Conakryba.

Az ország hivatalos futballbajnokságát 1965-ben indították el: a körzeti bajnokságok győztesei kerültek a 10–12 csapatos országos bajnoki döntőbe, és mérkőztek a Sékou Touré Kupáért Conakry negyvenezer fő befogadására alkalmas, 1964-ben átadott stadionjában. Guinea kifejezetten a válogatott csapatra helyezte a hangsúlyt, a keret tagjait kiemelték saját klubjaikból, ők csak a válogatott edzéseit látogathatták, és a nemzeti csapat mérkőzésein léphettek pályára.³⁸

Hamani Diori, a független Niger első elnöke az ország adottságai (rendkívül alacsony a népsűrűség, az ország legnagyobb része kő- vagy homoksivatag) folytán talán kevesebb sikerrel tudta alkalmazni a futball legitimáló erejét, bár a Niameyben dolgozott B. Szabó András testnevelő tanár³⁹ visszaemlékezési szerint a külföldi sportszakemberek rendszeresen meghívást kaptak Diori hivatalos fogadásaira, ami jól mutatja az állam működésében betöltött szerepük fontosságát. A *Labdarúgás* című lap értesülései szerint az 1965 és 1969 között nigeri szövetségi edzőként működő Szellár Lajos véleményét a nigeri vezetők még játékosaik

³⁸ Touré az elbeszélések szerint nem tartotta távol magát a futballügyek kézi vezérlésétől sem. A guineai szövetségi edzőként dolgozó Bán Nándor a *Labdarúgás*nak adott interjújában mesélte a következő történetet: „Az egyes mérkőzések rendjéért az úgynevezett döntnök a felelős, aki tartozik szállást biztosítani a vendégcsapatnak, felel érte, hogy ne legyen botrány, rendben legyen a bajnoki vacsora stb. Nos, az egyik mérkőzésen az történt, hogy a játékevezető 1:1-es álláskor 11-est ítelt a Conakry csapata ellen. A játékosok azonban igazságtalannak találták a dolgot, ezért a 16-oson belül mind a tizenegyen leültek. Szabályos ülősztrájkba kezdtek. A bíró várt 5 percig, majd tizig. Amikor azonban látta, hogy senki sem mozdul, magához hívatta a két csapatkapitányt, s kérte őket, menjenek fel a lelátóra, kérdezzék meg a döntnököt – ő mit látott? A kapitányok el is indultak. A közönség azonban nem engedte fel őket a páholyba, hanem hangosan követelte, hogy az ügyben maga Sékou Touré döntsön. A következő napon az éppen ülőező parlamentben éles vita indult róla: 11-es volt-e, vagy sem? Végül Sékou Touré úgy döntött, játésszák újra a meccset, de 1:1-es állással kezdjenek.” NAGYMAROSI László: Tevét vágtak a stadionban, Bukovi ellen fellázadtak. *Labdarúgás*, 1967/8. 21.

³⁹ B. Szabó 1966-ban került Nigerbe. B. Szabó András labdarúgóedző szerződése Nigerbe. MNL OL XIX-J-1-k, Niger. 1966/34. doboz, 112–771.

külföldi tanulmányainak engedélyezése ügyében is kikérték.⁴⁰ Diori a függetlenség kikiáltását követő választások során egyetlen jelöltként indult az elnökválasztáson, az egyetlen hivatalosan engedélyezett párt élén, az ország azonban egyáltalán nem volt mentes a konfliktusoktól; 1963-ban, majd 1965-ben is puccskísérletet hajtottak végre ellene. 1970-es újraválasztása a korábbiakhoz képest zökkenőmentesen, nagy nyugalomban ment végbe. A körülményekről ismét csak B. Szabó Andrást idézzük: „Egy furcsa véletlen folytán éppen az 1970-es elnökválasztás napján volt az egyik hivatalos válogatott labdarúgó-mérkőzés Niger és Észak-Nigéria között. Csapatunk győzelme nyomán olyasféle hangulat lett úrrá az országon, mint – mondjuk – minálunk az emlékezetes londoni 6:3-as diadalunk után. Mindenki örült, s a politikáról némiképp elfeledkezve az egyetlen jelöltre, Diorira szavazott. Az elnök levélben köszönte meg, hogy – úgymond – újjáválasztásához e győzelemmel hozzájárultam.”⁴¹ Diori egyébként 1974-ig volt hatalmon, uralmának egy újabb, ezúttal sikeres katonai puccs vetett véget.

A Diori hatalmának megőrzését segítő meccs és az elnökválasztás napjának „véletlen” egybeesését persze megkérdőjelezhetjük, különösen annak fényében, hogy az afrikai futballmérkőzések dátumainak megválasztásakor az államok vezetői jellemzően nagyon is tervszerűen jártak el. Sylvanus Olympio, Togo első elnöke⁴² többek között a Nigéria elleni futballmérkőzéssel ünnepelte 1960. április 24-én az állam függetlenné válását, Nigéria pedig 1960 októberében a Nyugat-Afrikai Futball Szövetség által szervezett Dr. Kwame Nkrumah Gold Cup megszervezésével is jelezte a világ felé függetlenné válását. Az ünnepet némileg beárnyékolta, hogy a döntőben Ghána 3:0 arányú győzelmet aratott a házigazdák csapata felett.

Líbiában a futball és a politika kapcsolata eltérő utat járt be, mint a kontinens legtöbb más államában. A líbiai futball nem

⁴⁰ ÉLÍÁS Béla: Magyar futball a Szahara szélén. *Labdarúgás*, 1965/7. 15.

⁴¹ B. SZABÓ András: Az ismeretlen Niger. *Élet és Tudomány*, 1978/42. 1330.

⁴² Olympio elnökségének 1963 januárjában (alig egy évvel a magyar olimpiai válogatott már említett togói vendégjátéka előtt) egy katonai puccs vetett véget, az elnököt a hatalmát megdöntő katonák kivégezték.

tartozott Afrika élvonalába, a líbiai nemzeti csapat sem mutatott fel különösebb eredményeket, igaz, nem is nagyon jelent meg a nemzetközi szintén. Az országot 1969 óta irányító Muammar al-Kaddáfi számára a futball nem számított elsődleges politikai fegyvernek. Líbia mindössze 1976-ban nevezett először az Afrikai Nemzetek Kupájába, a selejtezőkörön azonban sem ekkor, sem a későbbi sorozatokban nem jutott túl. Kaddáfi futball iránti viszonylagos érdektelenségének fényében kissé talán meglepő is volt az a komoly lobbitevékenység, amit Líbia az 1982-es Afrikai Nemzetek Kupája rendezésének érdekében kifejtett. Az afrikai futballszövetségnél végül sikeresen ki is harcolták a rendezés jogát, ami egyben azt is jelentette, hogy Líbia válogatottja története során első ízben részese lehetett a kupasorozat döntő állomásának. A történetnek hamarosan magyar vonatkozása is lett – a csapat szövetségi kapitányát, a válogatottat harmadik alkalommal vezénylő Mohammed al-Hamiszit a szövetséggel való folyamatos összetűzései miatt 1982 elején leváltották, és a helyére az 1978 óta az egyik líbiai klubcsapatnál dolgozó magyar edzőt, Göltl Bélát⁴³ nevezték ki. A tornán a líbiai válogatott történelmi tettet végrehajtva a döntőig jutott, ott azonban tizenegyes rúgások után alulmaradt Ghánával szemben, ezt követően a játékosokat és a szakvezetőket a karhatalom mentette ki a stadionból a mintegy hetvenezer csalódott néző haragja elől.⁴⁴ A hazai rendezésű torna balsikere „visszarendeződést” hozott a futball és a líbiai politika viszonyában. Kaddáfi számára ijesztőnek hatott a tömeg, ami a líbiai csapat mérkőzésein megjelent, így felhagyott a futball kiemelt támogatásával. Az Afrikai Nemzetek Kupája selejtezőin a következő sorozatokban ismét csak elvérző nemzeti tizenegyet végül visszaléptette az 1990-es világbajnoki selejtezősorozatból is.

⁴³ Göltl testnevelő tanárként és a Testnevelési Főiskola adjunktusaként az 1960-as évek második felétől tevékeny részt vállalt a Magyarországra érkező afrikai és ázsiai sportolók képzésében is. Pályaedzőből szövetségi kapitány – Göltl Béla pályafutása. Forrás: https://futballtortenet.blog.hu/2020/04/18/palyaedzobol_szovetsegi_kapitany (Letöltve: 2024. 05. 26.)

⁴⁴ SZABÓ Illés: Sémák helyett alkotó gondolkozást. *Népsport*, 1983. március 5.

A politika részévé tett afrikai futball kapcsán talán a legtöbben Mobutu Sese Seko és a zairei válogatott történetéről hallottak. Mobutu, miután 1965-ben megszerezte a hatalmat Joseph Kasa-Vubutól, Kinshasa-Kongó első elnökétől, gyorsan kiépítette totalitárius rendszerét. Az állami irányítást értelemszerűen a sportra – és a futballra – is kiterjesztette. Az 1966-ig „Oroszlánok”-ként ismert válogatott csapat közkeletű nevét hatalmi szóval „Leopárdok”-ra változtatta, hogy az összhangba kerüljön a leopárdbőr és az abból készült ruhadarabok iránti közismert rajongásával. Ettől kezdve a nemzeti válogatottat lényegében állami tulajdonnak lehetett tekinteni. A futballba investált kormányzati pénz hamar meghozta eredményét – a kongói vendégjátéokra hívott neves külföldi egyesületek növelték az országban a sportág népszerűségét, a szerződötett külföldi szakemberek pedig sikeresen fejlesztették a játékosok technikai tudását és a csapat taktikáját.

1968-ban magyar szakember, Csanádi Ferenc érkezett Kinshasa-Kongó labdarúgó-válogatottjához. Csanádi – mint láthattuk – korábban, 1959 és 1961 között járt már Afrikában, akkor a guineai szövetség meghívására. Kinshasa-kongói útja némiképp váratlannak tűnik, 1967 februárjában ugyanis még arról szóltak a hírek, hogy az akkor éppen az FTC ifjúsági csapatánál dolgozó szakember Grosics Gyulával együtt kuvaiti szerződés aláírására készül.⁴⁵ Kuvait helyett végül Mobutu Sese Seko országa következett, amely a hatvanas években elsősorban Patrice Lumumba meggyilkolása, majd Antoine Gizenga bebörtönzése révén jelent meg – meglehetősen negatív színben – a magyar sajtóban. Talán ennek is köszönhető, hogy Csanádi szerződése szinte „fű alatt”, a sportsajtó teljes hallgatása mellett ment végbe. 1967. június 23-án néhány országos politikai napilap (a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Hírlap*) rövid hírben közölte, hogy Csanádi Ferenc, az FTC ifjúsági csapatának edzője „néhány évre külföldre távozik”.⁴⁶ Egy 1968-ban megjelent interjú alapján tudjuk, hogy Csanádi a kongói zsoldoslázadás

⁴⁵ Labdarúgó-híradó. *Népsport*, 1967. február 10.

⁴⁶ Újvidékre készül a Ferencváros. *Népszabadság*, 1967. június 23.

időpontjában, tehát valamikor 1967. július 5. körül érkezett meg a kongói fővárosba.⁴⁷

A következő évben, 1968-ban, Kinshasa-Kongó válogatottja Csanádi Ferenc szövetségi kapitány irányítása alatt megnyerte az Afrikai Nemzetek Kupáját – bár a kupasorozatot ekkor messze nem övezte akkora érdeklődés Európában, mint a 2000-es éveket követően, meglepően kevés és rövid hír számolt be a magyar kapitány sikeréről. Csanádi Mobutu elnöktől megkapta a kongói sport érdemrend arany fokozatát, 1968 augusztusában mégis visszatért Magyarországra – a már említett *Népsport*-interjú szerint „egyéves szabadsága lejártával visszatér diákjaihoz a Toldy Gimnáziumba, s mellette testnevelési szakfelügyelői minőségben is tovább folytatja munkáját”.⁴⁸ További sportpályafutása ellentmondásosan alakult: 1970 és 1973 között a Ferencváros első csapatának edzője lett, a klubtól való eltávolítását követően azonban gyakorlatilag végleg eltűnt a magyar futballéletből; testnevelő tanárként, iskolai szakfelügyelőként dolgozott tovább⁴⁹ 1985. szeptember 7-én bekövetkezett haláláig.⁵⁰

Mobutu országának futballtörténete a hetvenes években is éredekiesen alakult. Az 1971-ben Zaire névre átnevezett állam labdarúgócsapata 1974-ben első fekete-afrikai csapatként sikeresen kvalifikálta magát a labdarúgó-világbajnokságra. Mobutu hatalmas lehetőségként tekintett a vb-szereplésre – a csapat meccseinek helyszínén reklámtáblákat vásárolt, amelyre a „Go to Zaire”, valamint a „Zaire – Peace” feliratokat íratta. A kvázi elnöki tulajdonként kezelt játékosoknak hatalmas összegeket ígértek be a sikeres szereplés esetére. A csapat második csoportmeccse előtt aztán valahogy kiderült, hogy a játékosok nagy valószínűséggel sosem fogják megkapni a Mobutu által ígért vagyont, „sztrájkba léptek”, és 9:0 arányban kikaptak Jugoszláviától. A történet innen már jól ismert. Mobutu súlyosan megfenyegette a csapatot:

⁴⁷ A kongói zsoldoslázadásról: Stephen John Gordon CLARKE: *The Congo Mercenary. A History and Analysis*. The South African Institute of International Affairs, Johannesburg, 1968. 75–78.

⁴⁸ V. D.: Az Afrika Kupával – a Toldy Gimnáziumba, *Népsport*, 1968. augusztus 5.

⁴⁹ SZABÓ András: Nyughatatlanok. *Népsport*, 1979. június 16.

⁵⁰ ZSIDAY István: Ferencváros–Csepel 1:0 (0:0). *Népsport*, 1985. szeptember 8.

ha Braziliától háromnál több góllal kikapnak, még családjukat is kiirtja; a végeredmény 0:3 lett, a csapattagok hazatérhettek, de egész hátralévő életükre kegyvesztetté váltak.⁵¹

Üzlet és politika

Adataink⁵² szerint az 1957 és 1989 közötti időszakban az afrikai országokban 57 magyar labdarúgóedző tevékenykedett (csak a Magyarországról hivatalosan kiutazott edzőket tekintve, az emigránsok, az úgynevezett „disszidensek” nélkül). Ha ehhez hozzátesszük, hogy a korszakban az európai szocialista országokba szerződött magyar edzők száma a harmincat sem érte el, elmondhatjuk, hogy a futballal foglalkozó sportszakemberek külföldi munkavállalásának fő iránya egyértelműen a fejlődő országok tömbje volt.

Az afrikai klubcsapatoknál dolgozó európai edzőkről a források hiányosságai miatt sajnos nem állnak rendelkezésünkre megbízható és teljes körű statisztikai adatok, így a magyar szerepvállalást csak az egyes országok szövetségi kapitányainak vonatkozásában tudjuk nemzetközi összefüggésbe helyezni. 1990 előtt a francia és az angol szakembereken kívül NSZK-beli, jugoszláv és magyar szövetségi kapitányokból találjuk a legtöbbet.⁵³

Bódy Zsombor a magyar (és a többi szocialista) állam szakértőinek „harmadik világ”-beli megjelenése kapcsán felteszi a kérdést, hogy az 1960-as, 1970-es és 1980-as években egy „kétpó-

⁵¹ Paul DIETSCHY: Football imagery and colonial legacy: Zaire's disastrous campaign during the 1974 World Cup. In: Susan BALLER–Giorgio MIESCHER–Círaj RASSOOL (eds.): *Global Perspectives on Football in Africa: Visualising the Game*. Routledge, London–New York, 2013. 95.

⁵² DÉNES Tamás et al.: *Kalandozó magyar labdarúgók*. Aréna 2000–Rochy és Társa Bt., Budapest, 1999. 379–411. és saját gyűjtés.

⁵³ Egy-egy edző természetesen akár több ország válogatottja mellett is dolgozhatott, különösen jellemző volt az országok közötti mozgás a nyugatnémet edzők esetében: Otto Pfister 5, Peter Schnittger 4, további négy szakember pedig 3-3 válogatott szövetségi kapitányi posztját is betöltötte.

1. táblázat. Afrikai válogatottak mellett dolgozó nem afrikai szövetségi kapitányok a legjelentősebb kibocsátó országoként (1945–1990)

Kibocsátó ország	Szakemberek száma
Jugoszlávia	26
NSZK	20
Anglia	18
Franciaország	16
Magyarország	10*
Brazília	9
Románia	8
Szovjetunió	6
Lengyelország	5

* Csak a hivatalosan Magyarországról kiutazott szakemberek – az 1945-ben külföldre távozott Nagy András (1920–1997; 1974–1975-ben tunéziai kapitány) és az 1926-tól Portugáliában élő Szabó József (1896–1973, 1965–1966-ban angolai kapitány) nélkül.

Forrás: saját adatgyűjtés

lusú globalizáció” folyamatáról kell-e beszélni.⁵⁴ A futball globalizálódása, mint az általános globalizáció része csak az 1990-es éveket követően jelent meg a diskurzusbán; az 1960-as években inkább egy másik folyamattal, a modernizációval, „modernizálással” való kapcsolatba hozását érzékelhetjük.

„Rejtelmes afrikai bennszülöttek, akiket angol amatőr mesterek, az afrikai helyőrség tisztjei avattak a futballtudományba”⁵⁵ – írt a magyar sportsajtó 1924-ben a magyar válogatott leendő olimpiai ellenfeléről, Egyiptom csapatáról, arról a csapatról,

⁵⁴ BÓDY Zsombor: *Magyar szakértők a globalizáció folyamataiban a kétpólusú világrend idején – kérdések és források*. Hist-Glob Working Paper 2. (2020). Forrás: <http://globtort.bibl.u-szeged.hu/magyar-szakertok-a-globalizacio-folyamataiban-a-ketpolusu-vilagrend-idejen-kerdesek-es-forrasok/> (Letöltve: 2020. 08. 14.)

⁵⁵ Ma délután másodszor lép a porondra Magyarország csapata. *Sporthírlap*, 1924. május 29.

1. ábra. Magyarországról kiserződött magyar edzők Afrika országaiban
1956–1989 (fő)

Forrás: Dénes Tamás et al.: *Kalandozó magyar labdarúgók*. Aréna 2000–Rochy és Társa Bt., Budapest, 1999. 379–411., valamint saját gyűjtés

amely aztán 1924. május 29-én Párizsban megsemmisítő erejű, 3:0-ás vereséget mért az akkor egyértelműen a világ élvonalába tartozó magyar csapatra. Az afrikai futballal kapcsolatos diskurzus sokat változott ugyan a második világháborút követő időszakra, a „civilizatorikus” felfogás azonban még az 1960-as évek elején is gyakran előkerült. A futballélet alapjainak letételét, a válogatottak és labdarúgó klubcsapatok kialakítását, a „tehetségek felkutatását”, a bajnoki rendszerek kiépítését végző – többek között magyar – szakemberek, „szövetségi edzők” tevékenysége a korszak sport-, ifjúsági és politikai sajtójában is egyértelmű modernizációs színezetet öltött.⁵⁶ Talán a „fejlődő országokba” küldött magyar edzők általános modernizációs feladataiból is fakadt, hogy többek közt az Afrikába delegált trénerek névsorát áttekintve meglepően sok az itthon alig ismert, komoly, önálló edzői múlttal nem rendelkező, ám testnevelő tanári végzettséget szerzett, korábban ifjúsági edzőként, erőnléti edzőként, pályaedzőként dolgozó szakember.⁵⁷

A futball szerepe a „fejlődő országok”, mindenekelőtt a függetlenné vált afrikai államok esetében „befelé” az állami legitimitáció megteremtése, a politikai rendszer erősségének, illetve az aktuális politikai vezetés hatalmának biztosítása volt. Kifelé ugyanakkor mint a „modern világhoz csatlakozás” egyik pillére jelent meg, egyben pedig az államiság (illetve ahogy Nkrumah

⁵⁶ „Ezekben az országokban a labdarúgás most szerveződik sporttá, számos helyen most teremtik meg a rendszeres bajnoki mérkőzésekhez elengedhetetlen feltételeket. S ez nem mehet egyik napról a másikra. A Guineai Köztársaság labdarúgása jelenleg éppen az ország nagy részére kiterjedő szervezés állapottában van. A guineai ifjúsági és sportvezetők elmondták, milyen nagy feladatot vállaltak magukra ezen a téren a magyar edzők. Elismerően beszéltek Csanádi Ferenc és Szépvölgyi József munkájáról, akik két éven keresztül az alapozást végezték, s egyúttal a guineai válogatott létrehozását.” SEBES Tibor: *Labdarúgás – Guineában*. *Labdarúgás*, 1963/2. 16.

⁵⁷ A teljesség igénye nélkül ebbe a körbe sorolható B. Szabó András (1967–1969: Niger), Balogh László (1965–1968: Tunézia, 1968–1969: Algéria), Csanádi Ferenc (1961–1963: Guinea, 1968–1969: Kinshasa-Kongó), Fekete Mihály (1968–1969: Etiópia), Göltl Béla (1981–1982: Líbia), Jeckl László (1964–1965: Tunézia), Kapocsi Sándor (1964–1967: Egyiptom), Kukucska Károly (1965: Tunézia), Mohácsi László (1972–1977: Szenegál), Sári Géza (1979: Kongói Népi Köztársaság), Szépföldi József (1959–1961 és 1965–1967: Guinea).

pánafrikanista elképzelései kapcsán is írtuk, akár mint Afrika, az „afrikaiság”) reprezentációjának eszközeként is funkcionált.⁵⁸

A magyar, illetve szocialista részvétel értelmét is több szempontból érdemes kiemelni: a fogadó államok belső legitimációjának erősítése a küldő oldalról is kétségekívül fontos célként jelentkezett. Az első edzőküldések nyomán az éppen „szovjetbarát” politikát folytató kormányok támogatása is felfedezhető a szándékok között; a szakemberexport indítékai közé tartozott a két világrend közti harc a gyarmati sorból felszabadult területekért, a „szocialista tábor” befolyási övezetének bővítéséért. A gyarmati világhoz és a „kapitalista világrendhez” való kötelékek elvágása a „harmadik világ” államai részéről arra sarkallta a Szovjetuniót és a kommunista blokk többi országát, hogy a különféle anyagi vagy akár katonai segélyeken túl szakemberek küldésével (illetve képzésével) is támogassa a „szocializmusba való átmenetet”.⁵⁹ A „fejlődő országok” szakmai támogatása ugyanakkor egyfajta „szimbolikus területfoglalásként”, a saját állami reprezentáció erősítéseként is felfogható, a sajtó rendszeresen számolt be a magyar edzők külföldi sikereiről, részletezte, hány országban dolgoznak magyar edzők, magyar sportszakemberek.

A magyar sportszakemberek külföldre szerződtetésének folyamatában 1962-ben új szereplő lépett színre. A nemzetközi „műszaki-kereskedelmi együttműködések” koordinálására 1962. január 17-én alakult meg Magyarországon a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda. Az állami vállalként működő szervezet kezdetben elsősorban műszaki dokumentációk exportjával és importjával, valamint szakemberek tanulmányútjainak szervezésével foglalkozott, ehhez kapcsolódott később a licencek, know-how-k, valamint a tudományos és műszaki berendezések nemzetközi forgalmának irányítása; közvetlen felügyeletét a Külkereskedelmi Minisztérium látta el. A partnerországok körét az 1960-as évek elején még a szocialista

⁵⁸ Mahfoud AMARA–Ian HENRY: Between Globalization and Local ‘Modernity’: The Diffusion and Modernization of Football in Algeria. *Soccer & Society*, 2004/1. 1–26. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970512331390974>

⁵⁹ APOR Péter: Szocialista migráció, posztkolonializmus és szolidaritás: Magyarország és az Európán kívüli migráció. *antro-pólus*, 2017/2. 29.

2. táblázat. Általános diplomáciai és „futballdiplomáciai” dátumok

	Függetlenné válás	Hivatalos elismerés magyar részről	Diplomáciai kapcsolat felvétele	Első delegált magyar edző érkezése
Etiópia			1958	1967
Egyiptom	1922		1928	1956
Libia	1951	1969 (Líbiai Arab Köztársaság)	1967 (Egyesült Líbiai Királyság)	1978
Szudán	1956	1956	1956	1957
Tunézia	1956	1956	1964	1960
Marokkó	1956	1956	1959	1970
Ghána	1957	1960	1961	1960
Guinea	1958	1958	1959	1959
Nigéria	1960	1960	1962	1961
Dahomey (Benin)	1960	1960	1962	1964
Niger	1960	1960	1962	1965
Kongói Köztársaság (Brazzaville-Kongó, Francia-Kongó)	1960	1960		1968
Mali	1960	1960	1961	1969
Szenegál	1960	1960	1968	1972
Togo	1960	1960	1970	1975
Kongói Dem. Közt. (Kinshasa-Kongó, Belga-Kongó)	1960	1960	1970	1979
Algéria	1962	1962	1962	1963
Kenya	1963	1963	1964	1969
Zambia	1964	1964	1966	1970
Mozambik	1975	1975	1975	1979

Forrás: saját gyűjtés, a *Magyar Közlönyben* megjelent jogszabályok, a Minisztertanács titkos határozatai, a Minisztertanács ülések jegyzőkönyvei (MNL OL XIX-A-83-a), a *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967), a *Népsport* lapszámai, valamint Dénes Tamás et al.: I. m. alapján.

államok adták, az évtized közepétől kezdve azonban a TESCO tevékenységi körének mind nagyobb részét tette ki a függetlenségüket frissen elnyert fejlődő országok számára nyújtott műszaki segítség.

A TESCO az állambiztonsággal és a katonai hírszerzéssel szoros együttműködésben tevékenykedett. Ahogy Borvendég Zsuzsanna megállapította, Magyarország az afrikai kontinensen elsősorban ideológiai támogatást nyújtott az ottani baloldali csoportoknak, illetve kisebb mértékben anyagilag is támogatta a különböző felszabadítási mozgalmakat (mint ezt az algériai példa kapcsán láttuk is). Az anyagi segítségnyújtás (és befolyásolás) mértéke ugyanakkor messze elmaradt más szocialista országok (mindenekelőtt a Szovjetunió) hasonló tevékenysége mögött, így Magyarország inkább egyéb eszközökkel próbált közreműködni a szovjetek által meghatározott „közös szocialista” külpolitikai törekvések támogatásában. A TESCO tevékenysége jelentős behatolási lehetőséget nyújtott a magyar hírszerzés számára, a szakemberexporton keresztül biztos fedéssel tudtak ugyanis ügynököket telepíteni a harmadik világ országaiba. A TESCO által telepített hírszerzői állomány számának és tevékenységének elemzése nem e tanulmány célja, a nemzetközi diplomáciai kapcsolatok alakulása szempontjából azonban mindenképpen szükséges megemlíteni a folyamat ezen aspektusát.

A TESCO tevékenységét a fentiekkel együtt is alapvetően és manifeszt módon természetesen az üzleti lehetőségek keresése és a szaktudás mint külkereskedelmi „árucikk” értékesítése határozta meg. A sportolók tevékenysége azáltal válik társadalmi szinten is érdekessé, hogy nyilvánosságot kap – tehát ha a futballmérkőzést közönség, nézők előtt játsszák le.⁶⁰ Ehhez megfelelő infrastruktúrára van szükség, a függetlenné váló afrikai államok első nagyberuházásai között így a gyárak, utak építése mellett magas prioritású elemként jelentek meg a gyakran ötvenhatvan ezer fő befogadására is alkalmas reprezentatív footballsta-

⁶⁰ Vö. P. M. HUTCHISON: *Breaking Boundaries: Football and Colonialism in the British Empire. Inquiries Journal*, 2009/11. 1–2.

dionok.⁶¹ Az Algériában magyar szakemberek által végrehajtott építkezési, területrendezési munkák megalapozását szolgálta 1972-ben az algíri 1962. Július 5. Stadion megtervezése, majd építésének koordinálása a Középülettervező Vállalat (KÖZTI) által. A megrendelői igények szerint az új stadionnak a budapesti Népstadion mintáját kellett követnie,⁶² és ahogy Bódy Zsombor kiemeli, a referenciamunkának szánt épületen jól láthatóak is a budapesti létesítmény jellemző építészeti megoldásai.⁶³

Rövidesen a TESCO tevékenységi körébe került a szabadalmak és berendezések exportján túl a szakemberek, szakértők delegálása is a fejlődő országokba. Az orvosok, ápolók, mérnökök, technikusok és más szakemberek „exportja” mellett a sportszakértők, így a labdarúgóedzők szerződtetésében is a TESCO kapott szerepet.⁶⁴ A „szakértőküldés” volumene gyorsan emelkedett, az 1980-as évek elején az „állandóan kihelyezett” szakértők száma meghaladta a nyolcszáz főt.⁶⁵ Borvendég Zsuzsanna kutatása szerint 1973-ban csak Fekete-Afrika országaiban közel száz magyar szakember dolgozott, a legtöbben Nigériában.⁶⁶

A sportkapcsolatokban rejlő anyagi lehetőségek persze nem a TESCO színrelépésével jelentek meg a magyarországi politikai és sportvezetés szempontrendszerében. Ennek egyik kirívó korai példája volt, amikor 1961-ban – az MTST javaslatára – az

⁶¹ 1956-ban épült fel a Khartoum Stadion, 1958-ban Conakryban a Szeptember 28. Stadion, 1962-ben Accrában a Sport Stadion, 1972-ben Lagosban a Nemzeti Stadion. Az ugyancsak 1972-ben Algírban felépült 1962. Július 5. Stadionról a későbbiekben bővebben is szót ejtünk.

⁶² Ázbej & Ázbej. *Magyar Építőművészet*, 2016/4. Forrás: <https://meonline.hu/magyar-epitomuveszet-hirek/azbej-azbej>

⁶³ BÓDY Zsombor: I. m. 11–12.

⁶⁴ Labdarúgóedző kérése. MNL OL XIX-J-1-k Zambia / Észak-Rhodézia, 1972/51. doboz. 5105-1.; Magyar labdarúgóedző kiküldése a Mali Köztársaságba. MNL OL XIX-J-1-k Mali, 1970/30. doboz. 5421-1.; Labdarúgóedző kérése Ghánába. MNL OL XIX-J-1-k Ghána 1970/17. doboz. 5175-5.; Az Országos Testnevelési és Sporthivatal /OTSH/ levele Szollár Lajos labdarúgóedző munkavállalási engedélyének /TESCO/ meghosszabbításáról 1979. január 1. – augusztus 31. között. MNL OL XIX-J-1-k Nigéria, 1978/87. doboz. 4017.

⁶⁵ BÓDY Zsombor: I. m. 9.

⁶⁶ BORVENDÉG Zsuzsanna: *Újságírók és külkereskedők a Kádár-rendszer hírszerzésében*. Egyetemi doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2016. 45.

MSZMP Titkársága egyértelműen anyagi okok miatt támogatta az amerikai Harlem Globetrotters magyarországi fellépését. „Az amerikai Harlem Globetrotters hivatásos néger kosárlabdacsapat felajánlotta, hogy a Szovjetunió, Bulgária és Lengyelországi körútja alkalmával szívesen ellátogatna Budapestre, s itt június 12–13 és 14-én a magyar csapattal közösen, valamint egymás közötti mérkőzéseken bemutatókat tartana. Az anyagi feltételek előnyösek, devizakihatása nincs, a hozzávetőleges számítások szerint több mint 100 000 ft tiszta bevételt eredményezhet. A vendégcsapat a bevétel 50%-ának részese, forintkivitel korlátozása mellett. Ennek figyelembevételével az MTST javasolja a találkozót engedélyezését.” „Határozati javaslat: A Titkárság engedélyezi, hogy a javasolt feltételek esetén az amerikai Harlem Globetrotters hivatásos néger kosárlabdacsapat ez év június 12–13. és 14-i napokon Magyarországon vendégszerepelhessen.”⁶⁷

A szakértelem „ideológiavezérelt”, ugyanakkor rentábilis exportjának politikai igénye a futball terén is összekapcsolódott az egyének számára a külföldi munkavállalásban rejlő kedvező anyagi lehetőségekkel,⁶⁸ a magyar futballedzők tehát a hatvanas-hetvenes évekre jelentős üzleti potenciállal bíró „exportcikké” váltak.⁶⁹ Az 1978-ban Líbiába szerződött Albert Flórián

⁶⁷ Az MSZMP Titkársága 1961. március 21-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 7/102. ő. e. Sor is került a csapat fellépésére, az eseményről a *Magyar Filmhíradó* is beszámolt. Forrás: <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=16064>

⁶⁸ Vö. SZEIDL István: *Az Aranycsapat szürke eminenciása. Zakariás József élete*. B-Humanitas Kiadó, Budapest, 2002. 152–153., vagy LAKAT T. Károly: *Titi. Göröcs János, a varázsló*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017. 201.

⁶⁹ Az aktív játékosok esetében jóval kevésbé volt „nyitott” a rendszer – igaz, ők elsősorban nyilván nem is a fejlődő országokat célozták volna meg. Az első, 1950 után engedéllyel külföldre szerződött játékos Bálint László volt, aki 1979-ben került a belga FC Bruges csapatához a Ferencvárostól. A külföldre szerződést egyfajta „jutalomnak” tekintették egy-egy pályafutás végén, annak korhatárát az OTSH 30 évben szabta meg, ettől a hazai egyesület javaslatára el lehetett tekinteni. A játékoseladások anyagi részleteiről Csáki Sándor, az OTSH elnökének szaktanácsadója így nyilatkozott: „a játékosok vételára valutában az OTSH-hoz folyik be, aminek ellenértékét forintban utalják át az egyesület számlájára. A labdarúgó bruttó jövedelmének tíz százalékát szintén valutában köteles befizetni a Magyar Olimpiai Bizottságnál az olimpiai alap javára. Továbbá az új kormányrendelet értelmében 1983 óta a külföldi munkavállalóknak, így a sportolóknak is forintra kell váltaniuk jövedelmük húsz százalékát a Magyar

így nyilatkozott felkérésének körülményeiről: „Állítólag a líbiai fél már évek óta ostromolta a TESCO szellemi export vállalatot, hogy ne csak orvosokat, mérnököket, de labdarúgóedzőket is küldjön ki hozzájuk. Tárgyalásaikon egyre többször került szóba az én nevem is. Amikor megkerestek, örömmel mondtam igent. Szerencsére a magyar sporthatóságok sem gördítettek semmiféle akadályt kiutazásom elé.”⁷⁰

Összegzés

Az 1955-ös bandungi konferenciát követően a szovjet vezetés – felismerve a „harmadik világ” országaiban rejlő politikai erőt – változtatott korábbi szemléletén, amely a gyarmati rendszer felbomlását a fejlett nyugati országokban folytatott „osztályharc” sikerességétől várta. Ennek jegyében a fejlődő országok szocializmusba való bevezetéséhez közvetlen támogatások, a közvetlen pénzügyi és katonai segítség mellett az ezen országok modernizálásához szükséges szakemberréteg „kiszervezésében”, illetve kiképzésében is szerepet szántak a szocialista tábor országainak. A dekolonizációs folyamatban megjelent a két nagy világrend szembenállása, a „harmadik világ” államaiban történő befolyásszerzés a hidegháborús vetélkedés részévé vált.

A sport a befolyásolás, illetve a kapcsolatépítés egyik speciális terepe volt. Ha a sportkapcsolatokban rejlő politikai erőt nem is érdemes túlmisztifikálni, annak létezése aligha megkérdőjelezhető, elég csak végigtekinteni a nagy sporteseményeket (mindenekelőtt az olimpiákat és a nagy nemzetközi futballtornákat) övező politikai eseményeken, illetve a sporteredményekhez kapcsolódó erőteljes politikai diskurzuson.⁷¹

Nemzeti Banknál.” PÁLFALVI Gábor: *Idegenlégiósok*. Sportpropaganda Vállalat, Budapest, 1985. 18–20.

⁷⁰ GYENES András: Az „Aranylabdás” útrakelt. *Képes Újság*, 1978/49. 27.

⁷¹ Gondoljunk csak az „Aranycsapat” angolok elleni 6:3-as győzelmével, vagy a helsinki olimpiai sikerekkel kapcsolatos diskurzusokra, amelyekben a magyar sportolók a rendszer, a szocialista világrend képviselőiként bizonyították annak felsőbbrendűségét az imperialista sport, végső soron maga az imperialista világrend felett.

A sportban (ezen belül elsősorban a labdarúgásban⁷²) rejlő közösségteremtő, illetve közvetlen politikai potenciált a függetlenné váló államok vezetői is meglátták, a nagyobb futballesemények sokszor kifejezetten átpolitizálttá váltak. Az afrikai országok sportéletének kezdetei a gyarmati időkre nyúlnak vissza, így természetes, hogy sportkapcsolataik terén a volt gyarmatosító országok jelentős szerepe a függetlenné válást követően is megmaradt, de már az 1950-es évek végén megjelentek a régióban az első kelet-közép-európai sportszakemberek is, az 1959-es Afrikai Nemzetek Kupája három részt vevő országának labdarúgócsapatát például két magyar és egy csehszlovák szövetségi kapitány irányította.

1962 után a magyarországi sportszakemberek „exportja” is a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda hatáskörébe került, amelynek tevékenységét elsődlegesen az üzleti lehetőségek keresése és kiaknázása, ezen belül a humántőke mint exportcikk „értékesítése” határozta meg. 1957 és 1989 között több mint félszáz magyar futballszakember vállalt hosszabb-rövidebb szerepet afrikai államok nemzeti vagy klubcsapatai mellett, Afrika a magyar labdarúgóedzők egyik kiemelt „kiküldetési” területe lett. Noha a létszám kimondottan magas, azt is kijelenthetjük, hogy különösebben komoly edzői múlttal rendelkező szakembert alig találunk körükben. A nagy számban kiküldött segédedzők, testnevelő tanárok jelenléte jelezhet egyfajta sportszakmai tudatosságot, a jelentések szerint ugyanis a kisorszódott szakemberek munkája nagyban eltért a hazai edzői munkától, általános szervezői, játékosmegfigyelői, korosztályoktól független edzői feladatokat is el kellett látniuk, de azt is valószínűsíthetjük, hogy az edzői elit számára a fejlődő országok labdarúgásának szervezése még a várható anyagi előnyökkel együtt sem jelentett igazán vonzó alternatívát.

⁷² Szegedi Péter abban látja a futball speciális közösségsszervező erejét, hogy csapatjátékjellegénél fogva kiváló lehetőséget nyújt a kollektív identitás átélésére, a közösséggel való azonosulásra. (SZEGEDI Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Korall, Budapest, 2014. 10.)